

8. Старозаветни канон - појам, настанак, развој и ТЕОЛОШКИ значај

Предмет: Увод у Стари Завет

доц. др Ненад Божовић

Београд, 23.11.2023.

Литература

- Д. Милин, *Увод у Свето Писмо Старог Завета*, Београд 1991, 63-77
- Р. Кубат, Канон, у: *Лексикон библијске егзегезе* (Р. Кубат/П. Драгутиновић), Београд 2018, 199-203
- Р. Кубат, *Настанак старосавезног канона и његова теолошко-херменеутичка систематика*, у: *Траговима Писма I – Стари Савез теологија и херменеутика*, Крагујевац 2012, 247-289.

Појам канона

- Реч канон семитског порекла - аср. „qanun“, јевр. qaneh, грч. κανών
- Канон: трска или прав трсков штап који је служио као мера за дужину (6, 5 лаката = 3 m)
- Проширење значења: мера, правило, норма (у свим областима: уметност, канонско право)

Појам канона

- Од IV века канон означава збирку богонадахнутих књига; термин користе сабори на супрот неканонским књигама
- Све канонске књиге су богонадахнуте
- Библија као књига Цркве – примање у канон не даје светост (богонадахнутост) књизи, већ само признаје ону која је већ постојала (као у случају светитеља)

Настанак канона

- Библија као збирка канонизованих књига коју ми познајемо је настајала у дугом временском периоду, писање књига највећи замах има током наглог развоја писмености од 8-6. в. пХ (за време цара Језекије и Јосије), врхунац сакупљачко-редакторског процеса 5-4. века (после ропства, за време Јездре и Немије)
- Почетак обликовања канона за време Вавилонског ропства (~586-538. г. пХ)
- Историјски подстицај стварању канона: опасност губљења религијског и националног идентитета током ропства и потреба за издвајањем нормативних текстова; почетак сакупљања старих предања

Настанак канона

- Високо развијена теолошко-литерарна продуктивност позног јудаизма (мудросна, законска и апокалиптичка књижевност)
- Библијски текст није могао „расти“ у недоглед – канон представља избор прворазредних, нормативних текстова који су настали у одређеном тренутку, али спрам којих сви остали треба да се равнају; они имају важност за сва времена
- Канонски процес: сакупљачки, редакторски и преписивачки рад и осмишљено повезивање мањих списа у жанровске и теолошки осмишљене целине
- Канонизација – нормирање збирке и признање од стране заједнице као канонске

Настанак канона

- Прва већа збирка: Петокњижје (бројне потврде у Библији за њен ранији настанак као збирке)
- Пророк Самуило: „Тада Самуило каза народу права царска и написа у књигу, и метну је пред Господом“ (1Сам 10, 25)
- Цар Језекија: „И ово су приче Соломонове које сабраше људи Језекије цара Јудина“ (Пр 25, 1).
- Цар Јосија и „Књига закона“ (2 Цар 22, 8)
- Настанак пророчких и историјских књига

Настанак канона – улога Јездра

- Кључна фигура за старозаветни канон – писмознанац Јездра
- Читање „Књиге закона Мојсјева“ пред народом у Јерусалиму (Нем 8, 1) – нормативни карактер Петокњижја након ропства (посебан ауторитет и светост насупрот осталим књигама)
- Сакупљање пророчких, историјских и мудросних књига у веће збирке
- Традиционално мишљење - Јосиф Флавије и талмудска традиција: Јездра коначно закључио канон (ово мишљење прате и неки свети оци) – данас напуштено

Настанак канона – улога Јездре

- Јездра дао кључан импулс за формирање канона какав данас знамо, али није у потпуности закључио канон из више разлога:
- а) многе књиге су настале после њега,
- б) LXX у канону има још књига,
- в) сабор у Јамнији (око 100. г) још увек расправља о неким књигама (попут Јестире) итд.

Настанак канона – период позног јудаизма

- У периоду после ропства, поред Петокњижја, појавила се збирка пророчких текстова.
- Касније настали и други текстуални корпуси: ИСир поред „Закона и пророка“ помиње и трећу категорију списа „и остале отачке књиге (βιβλία)“.
- 4Q397, 10 помиње „Књига Мојсејева, Књиге пророка и Давид“.
- Лк 24 44 говори се о „Закону Мојсејеву, пророцима и псалмима“.
- више различитих збирки које нису биле истог обима и садржаја: само је Петокњижје било коначно закључено, док су остале збирке – било да је реч о богослужбеним, пророчким или мудросним збиркама – биле мање-више флуидне и неодређене

Канон и заједница

- „Стари Завет је настао међу људима за које писана реч није била природни део свакодневице. Они су били сиромашни земљорадници и сточари. Средишњу важност у њиховим животима нису имале књиге, него заједница и предање.“ В. Шнидевинд, *Како је Библија постала књига*, 20.

Канон и заједница

- Заједница верујућих у Писму проналази израз сопственог искуства вере и заснива веру на Писму
- Канонизација: препознавање књиге од стране заједнице као богонадахнуте – признавање божанског ауторитета књиге (уп. „еклисијална инспирација“, „надахнути читалац“)

Канон и заједница

- Функција канона у заједници:
- А) саморазумевање – „ко смо“
- Б) смернице за живот – „шта треба да чинимо“
- В) наде за будућност – „шта да очекујемо“
- Надахнуће Израилу – путоказ ка Богу
- Канонски процес: дописивање текста у заједници ради наглашавања важности поруке за нове животне ситуације (Пост 6-9 испреплетано, Пост 1 и 2-3 одвојено)

Канон и заједница

- Различите јудејске заједнице и различити канони
- Палестински (ужи) и александријски (шири) канон
- Палестински (ужи) – ТАНАХ (Тора, Невиим, Кетувим) - сабор у Јамнији 100. г. нагиње ка палестинском канону, а коначно утврђен крајем 2. и поч. 3. века
- Шири (александријски) канон: додаци: 2Језд, Прем, ИСир, Јдт, Тов, Вар, Пјер, 1-2Макк, додаци Јест, Дан и 2Дн (Манасијина молитва) – канон Септуагинте (LXX)

Канон и заједница

- У раној Цркви постоје утицаји оба канона
- Обим александријског канона не може са сигурношћу тврдити јер су све верзије рукописа из хришћанске традиције: можда су александријски Јевреји проширили канон који су добили из Палестине књигама које су они сматрали за свете, а могуће је да су то учинили и хришћани.

Сабор у Јамнији око 100. г?

- Дуго се сматрало да је коначно формирање јеврејског канона било у Јамнији око 100. г
- Савремена истраживања показују да у то време није одржан никакав посебан и општеприхваћен сабор који би се бавио питањем канона, него се водила дискусија 72 старца о томе да ли су Проп, Пнп и Јест богонадахнути, а њихов статус ни тада није био коначно решен
- Јевр. канон коначно формиран најраније у другој половини 2. века и најкасније почетком 3. века

Број књига јеврејског канона 22-24

- Прва јасна сведочанства о прецизнијем уобличавању канона потичу с краја 1. века
- Јосиф Флавије: канон има 22 књиге као алефбет (дванаест малих пророка је написано било на једном свитку па се рачунало као једна књига; такође корпус 1-2Сам, 1-2Цар, Језд и Нем је рачунат као једна књига и стављен у невиим; Рута спојена са Суд, а Плч са Јер)
- Јездрина апокалипса (4Језд)– 24 књиге (2 пута 12 синова израиљевих и пророци)
- Протестанти прихватају јудејски канон од 24 књиге као и распоред књига

Јеврејски КАНОН

Yah'shua in
Luke 24:44

"... which were written
... concerning Me."

in the Law of Moses, and the Prophets, and the Psalms

The *Tanakh* as arranged in the Hebrew Bible

The Law Torah	The Prophets Nevi'im	The Writings Kethuvim or Hagiographa
1. Genesis 2. Exodus 3. Leviticus 4. Numbers 5. Deuteronomy 5	A. Former Prophets 1. Joshua 2. Judges 3. Samuel 4. Kings 4 B. Latter Prophets 1. Isaiah 2. Jeremiah 3. Ezekiel 4. The Twelve 4	A. Poetical Books 1. Psalms 2. Proverbs 3. Job 3 B. Five Rolls (Megilloth) 1. Song of Songs * 2. Ruth 3. Lamentations 4. Esther * 5. Ecclesiastes 5 C. Historical Books 1. Daniel 2. Ezra-Nehemiah 3. Chronicles * 3

* Disputed books

Possibly organized
by the position of
the authors.

- The Law
Moses, the distinguished prophet.

- The Prophets
Held the office of prophet.

- The Writings
Had the prophetic gift but not office.

Total: 24

Теолошка систематика јеврејског канона

- Дуго се сматрало да је Црква механички примила јеврејски канон, али то није тачно: она је вршила свој избор светих књига; у питању су два одвојена процеса
- Хришћани су СЗ теолошки структурисали на основној тачки сопствене вере, а исто су урадили и јеврејски рабини
- Јудаизам не гледа на Стари Завет као на Стари, јер за њих нема Новог;
- зато Јевреји старозаветни списе зову другачије, да би се разликовали од хришћанских: *Јеврејска библија, Танах* – (Акроним од ТНХ – Тора, Невиим, Кетувим), *Микра* (богослужбено читање)

Теолошка систематика јеврејског у односу на хришћански канон

- Мајмонидес: троделна подела Тора, Невиим, Кетувим као три концентрична круга – три степена инспирације
- Тора је највиши ауторитет, пророци дају тумачење Закона, писци појашњавају Закон и пророке: то значи да је највеће откривење дато Мојсију и то је средишна и непролазна тачка јудејске историје – овакво схватање канона не одговара схватању хришћана те су књиге другачије структурисане
- Хришћански канон се завршава пророцима који најављују долазак Месије – Библија је једна књига и завршава се Новим Заветом
- Хришћански канон: СЗ је педагог за Христа

Однос канона Јеврејске библије и Старог Завета

СТАРИ САВЕЗ		ТАНАХ	
Пост Иэл Лев Бр Пиз	Петокњижје	<i>b're'sit</i> - „На почетку“ <i>š'môt</i> - „Имена“ <i>wajjiqra'</i> - „Позва“ <i>b'midbar</i> - „У пустињи“ <i>d'vârim</i> - „Речи“	Тора
ИНв Суд Рут 1/2Сам 1/2Цар 1/2Дн Језд Нем Тов Јдт Јест 1/2Мак	Историјске књиге	ИНв Суд 1/2Сам 1/2Цар Ис Јер Јез Дванаесторица*	Пророци Рифи Касифи
Јов Пс Пр Проп Пнп Прем Сир	Мудросне	Пс Јов Пр <i>Руш</i> <i>Пна</i> <i>Прои</i> <i>Плач</i> <i>Јеста</i> Дан Језд Нем 1/2Дн	Списи Пдв свједока
Ис Јер Плач Вар Јез Дан Дванаесторица*	Пророци		
НОВИ САВЕЗ		* Ос, Јл, Ам, Овд, Јон, Мих, Нм, Ав, Соф, Аг, Зах, Мал	

Број књига хришћанског (Септуагинтиног) канона

- Септуагинта: свих 39 канонских и до 11 девтероканонских књига (из ширег канона)
- католички канон 46, православни до 51 (зависно од помесне Цркве), српски од 2010. укупно 50 књига
- Најважнији рукописи LXX се разликују по броју књига: садрже 39 канонских плус Јат, Тов, ИСир, Прем, додаци Јест, Дан и Пс 151; у Ватиканусу недостају 1-4Макк, у Синаитикусу 2-3Макк, Александринус има 1-4Макк и 14 библијских песама и Манасијином молитвом

Главна питања о канону од 1-8. века

- 1. Питање обима и броја књига: „шири“ или „ужи“ канон?
- 2. Питање односа Старог и Новог Завета?

Старозаветни канон у Новом?

- Лк 24, 27: „Тада им разјасни шта је о њему писано у свем Писму – почевши од Мојсија и свих пророка“
- Мт 1, 22: „да се испуни што је Господ рекао преко пророка“
- Христос се у навођењима служио арамејским и јеврејским наводима Писма
- Новозаветни писци – наводи из LXX (300), а из јеврејског 50 (јасан ауторитет LXX)
-

Маркионов изазов

- Маркион (85-160) – син епископа Понта: Писмо треба читати буквално
- Тумачење Пост 2: Јахве ходи у Едену и пита Адама где је, он закључује да Јахве нема универзално знање и да има физичко тело – такав Бог није Отац Исуса Христа
- Маркионов дитеизам: „Старозаветни“ и „новозаветни“ Бог
- „Старозаветни“ Бог је племенско, љубоморно и немилосрдно божанство које је у потпуној антитезу са Исусовим Оцем – Богом љубави и милосрђа

Маркионов канон и одговор Цркве

- Одбацивање Старог Завета и прекрајање Новог: 1 јеванђеље и 10 посланица; прекрајање јеванђеља и избацивање свих „јудејских интерполација“
- Изазов даје импулс ка решавању питања канона
- Одговор Цркве: Свети Епифаније Кипарски – *Панарион* и Тертулијан – *Adversus Marcionem* – Писмо се понекад *мора* схватити алегоријски

„Шири“ или „ужи“ канон у Новом?

- Нови Завет наводи скоро све старозаветне књиге осим Језд, Нем, Авд, Проп и Пнп
- Од девтероканонских наводе се: Прем, Тов, 2Мак, ИСир, Јдт
- Коришћење апокрифа у НЗ: ПсСол, 4Макк, Енох
- Ако НЗ користи „шири канон“ да ли ми треба да прихватимо „шири“?

Канон у раној Цркви (1-3. века) – преовладава „шири“ канон

- Црква није механички примила јеврејски канон, већ вршила свој избор светих књига;
- Разлика између палестинског (ужег) и александријског (ширег) канона (LXX) утицала на развој СЗ канона у раној Цркви
- Због шире употребе LXX у раној Цркви, *преовладава* шири канон (апостолски оци, св. Климент Римски, свети Поликарп Смирнски наводе у делима цитате из девтероканонских књига са једнаким поштовањем; Дидахи помиње Тов, Прем и Исир итд)
- Св. Мелитон Сардски једино за „ужи“ канон (утицај палестинског); путовао у Јерусалим

Канон у раној Цркви (1-3. века)

- Шири канон користе Тертулијан, св. Кипријан Картагински, св. Дионисије Александријски и Методије Олимпски
- Св. Јустин Философ и Мученик: „Нећу наводити за доказ цитате из списка које ви, Јевреји, не признајете, пошто ноге списе који се налазе у Септуагинти одбацујете. Ослонићу се само на доказе из књига које ви заједно са нама признајете.“ (Дијалог са Трифоном)

Канон у раној Цркви (1-3. века)

- Најважнији кодекси Септуагинте (Синајски, Ватикански, Александријски) - присутан шири канон
- Старе источне, дохалкидонске Цркве у својим библијским рукописима садрже шири канон.
- Ликовна уметност од 1-3. века изображава ликове и догађаје из девтероканонских књига

Канон у раној Цркви (1-3. века)

- Разлог ширег канона у раној Цркви: Историјско-културолошки разлог – важна улога девет. књ. у црквеном животу; коришћење се за поучавање катихумена (пре свега за прозелите из јелинства); већа важност мудросне литеаратуре од историјске.
- Теолошки: временски континуитет откривања Бога у историји од Мојсија до апостола (рабини су ограничили деловање Духа до периода Агеја, Захарије и Малахије односно у време после Јездре како би искључили богонадахнутост хришћанских списа)
- Хришћански канон груписан по жанровима књига: историјске књиге дају ретроспективу од почетака до Новог Савеза, а пружају и историјску позадину за пророке

Канон од 4. до 8. века

- 4-5. век већина отаца употребљава шири канон: св. Василије Велики, св. Јован Златоусти, св. Григорије Ниски, св. Кирило Александријски...
- За ужи канон св. Атанасије Велики (39. Васкршња посланица):
деветероканонске остављене да се читају катихуменима, али само као корисне,
не и канонске.
- За ужи канон и св. Григорије Богослов, св. Кирило Јерусалимски и св.
Елифаније Кипарски и св. Јован Дамаскин
- Од латинских отаца: бл. Јероним који у преводу даје 22 књиге ужег канона

Канон од 4. до 8. века – саборске одлуке и каталози (листе) књига

- У овом периоду се појављују каталози (спискови) канонских списа донети од стране помесних сабора или обликовани према мишљењу ауторитативних црквених јерараха. Међутим, не постоји општеобавезујућа саборска одлука – саборске одлуке некад потврђују ужи, а некада шири канон
- Лаодикијски сабор (343. и 381.), 59. правило: „У Цркви се не смеју читати особити псалми или неканонске књиге Старога и Новога Завета“
- Афрички сабори наводе као канонске и девтероканонске књиге (Хипон 393. и оба картагинска 397. и 419.) – учесник био св. Августин
- Пето-шести трулски васељенски сабор 691-692 потврђује одлуке о канону свих претходних сабора иако су различитих мишљења!
- Православни каноничари Зонара и Валсамон потврђују ужи канон у канонским збиркама
- Питање канона у православној Цркви остаје отворено

Формирање канона Римокатоличке цркве

- Период јединствене Цркве: Црква је са Септуагинтом прихватила углавном шири канон
- Афрички сабори наводе као канонске и девтероканонске књиге (Хипон 393. и оба картагинска 397. и 419.) – учесник сабора био св. Августин, извршили су велики утицај на западно хришћанство у правцу ширег канона
- После раскола: Концил у Триденту 1546 – одлука о прихватању ширег канона (све књиге су богонадахнуте, канонске и свете)

Старозаветни канон Римокатоличке цркве данас

- Садржи 46 књига; „првоканонских“ или основних 39 и још 7 тзв. девтероканонских
- православни канон се креће од 39 до 51 (зависно од помесне Цркве), српски од 2011. укупно 49 књига (креће се ка ширем канону)
- Од књига ширег канона укупно 10: 1-3Мак, 2Језд, Тов, Јдт, Прем, ИСир, Пјер, Вар, а основних 39.

Протестантско схватање канона

- На самом почетку реформације Лутер је сам прекројио канон, задржао 1Мак, али је избацио и неке канонске Јест, 1-2Дн и Проп
- Прихвата мишљење Андрије Карлштата да књиге јудејског канона назове првоканонским, а девтероканонске апокрифним
- То је после уведено у вероисповедање на сабору у Дортрехту 1618.
- Англиканци углавном прате ужи канон, али има и неких који штампају и девтероканонске приде

Теолошка позадина разлике у канонском наслеђу

- Римокатоличка црква инсистира на Светом Предању па, стога, поштује шири канон; Лутер одбацује Свето Предање
- Теолошко утемељење протестантског канона је другачије: Лутер инсистира на „јеврејској истини – *veritas hebraica*“, позива на враћање оригиналном тексту, а то значи и прихватање канонске структуре
- Лутерово наглашавање „јеврејске истине“ било је идеолошки условљено, с једне стране, општим трендом хуманистичког „враћања изворима“, а с друге, већим дистанцирањем од римо-католичке Цркве.

Старозаветни канон у Православној цркви – отворено питање

- Неуједначене одлуке сабора: Лаодикијски сабор (343. и 381) забрањује читање „неканонских“ књига, афрички сабори (Хипон 393. и два картагинска 397. и 419) набрајају девтероканонске као канонске; Трулски сабор (692) потврђује све претходне иако су различити!
- Више отаца је заступало шири канон
- Древно стање је пренесено у савремено: мишљења су подељена

Старозаветни канон у Православној цркви – 9-16. века

- Православни каноничари Јован Зонара (†1159), Теодор Валсамон (†1199), Матија Властар (†1360) ограничили су састав старозаветних књига на ужи канон

Старозаветни канон у Православној цркви - 17. век

- Митрофан Критопулос, александријски патријарх и Кирило Лукарис, патријарх цариградски
- Школовани у протестантској средини, залажу се за ужи канон („Исповедање православне вере“), девтероканонске проглашене апокрифним
- Реакција: помесни сабори у Цариграду 1638, Јашију 1642, Јерусалиму 1672. осуђују мишљења Критопулоса и Лукариса
- Сабор у Цариграду 1642: „девтероканонске књиге су неканонске, али не треба да буду одбачене као паганске и профане, него се имају сматрати за корисне и врлинске, тј. поучне“

Старозаветни канон у Руској православној цркви - 17. век

- Теофан Прокопович, архиепископ Новгородски и пријатељ Петра Великог у књизи „Хришћанско православно богословље“ залаже се за ужи канон
- утицај Прокоповича на руску мисао ка ужем канону

Старозаветни канон у Руској православној цркви - 19. век

- Катихизис митрополита Филарета Дроздов: канонске књиге су богонадахнуте и садрже вечне и непромењиве истине, а остале су неканонске и нису богонадахнуте иако су написане од побожних писаца
- Митрополит Макарије Булгаков „Увод у православно богословље“ дели књиге на канонске и неканонске и наводи Мелитона Сардског, Лаодикијски сабор и све одлуке које иду ка ужем канону

Старозаветни канон у Бугарској и Румунској православној цркви – 19-20. век

- Бугарски старозаветник Марковски прати утицајно мишљење Руса као и румунске егзегете

Старозаветни канон код Грка – 19-20. век

- осим неколико изузетака, већина грчких теолога прати шири канон (Јанакопулос, Трембелас)

Старозаветни канон у СПЦ

- Старословенски превод Светог Писма садржи девтероканонске књиге, али је СЗ превођен кроз богослужбене књиге, а не као цео кодекс (био би преобиман у то време) – зато је тешко пратити структуру канона
- У Паримејима се налазе Премудрости Соломонове и друге књиге
- У издању Библије Даничићевог превода имамо ужи канон због праћења латинске традиције

Старозаветни канон у СПЦ

- Праћење ужег канона све до 2010. године: преводи девтероканонских књига владике Атанасије и митр. Амфилохија интегрисани у Свето Писмо издања српске Патријаршије
- Вл. Атанасије: 1-4Макк (4 књиге)
- Митр. Амфилохије: Премудрости Соломонове, Премудрости Исуса сина Сирахова, Јудиту, Варуха, Товита и Посланицу Јеремијину (7 књига) као и додатке у Дан, Јест и 2Дн
- Данашња синодска издања Светог Писма у СПЦ: укупно 39 протоканонских и 10 девтероканонских (укупно 49 књига)

Старозаветни канон у СПЦ данас

- Владика Атанасије: „Ових 11 старозаветних девтероканонских, али такође богонадахнутих књига, сада се, заједно са првоканонских 38, појављују први пут у савременом српском преводу, као што су до сада биле заједно са осталим старозаветним књигама у грчкој и словенској Библији. (Као додатак унета је сада и 4. Књига Макавејска, пошто се она налази придодата најстаријим грчким рукописима Св. Писма Старог Завета из 4-5. века). Напомињемо да се израз „шири канон“ овде користи за све оне богонадахнуте књиге Старог Завета.“
- Девтероканске су, дакле, богонадахнуте, а не само корисне за читање“ (упореди одлуке Цариградског сабора из 1642)